

Malermester Herløv Møllers erindringer

Ved *Holger Jacobsen*

Malermester Herløv Møller (1855–1938) var født i Åbenrå af rigsdanske forældre og voksede op i et solidt dansk håndværkerhjem. Ligesom sin fader blev han malermester i Åbenrå. Hans hustru Maren Rebecca Bruhn, som han giftede sig med 1888, var af gammel åbenråslægt, et barnebarn af den kendte skibsreder Jørgen Bruhn. I deres smukke hjem på Nyvej skabte ægteparret et fristed for dansk åndsliv, og Herløv Møller deltog selv ivrigt i det danske foreningsarbejde før genforeningen.

Herlev Møllers erindringer »Mit levnedsløb« er skrevet i 1929 og trykkes her med enkelte forkortelser. I erindringerne fortælles om en håndværkers uddannelse i 1870'erne og om rejser på valsen. Desuden berettes træk fra livet i Åbenrå i den tyske tid, fra genforeningen og fra det dansk-nationale arbejde.

Mit levnedsløb

Jeg er født i Åbenrå den 6. marts 1855. Min fader var malermester Carl Philip Georg Møller, født i Fåborg i 1825, min moder Mette Marie, født Søndebro, var født i Fåborg i 1827.

I februar 1853 er min fader kommet her til Åbenrå og har løst borgerskab som malermester og har så holdt bryllup med min moder. Begge mine forældre var stærkt præget i national henseende. Jeg husker endnu fra min tidligste barndom, at når de korte vinterdage kom, samledes vi børn i mørkningen med vore forældre, der begge havde meget smukke sangstemmer, og så lærte vi at synge Den tapre landssoldat, Kong Christian stod ved højen mast, Holmens faste stok, Dansken har sejer vunden og flere af de andre smukke sange fra krigsårene.

Jeg kom meget tidligt i skole. Jeg må sikkert kun lige være fyldt fire år. Det var en slags pogeskole, som en lærer Juhler og hustru afholdt i deres privatbolig i borgerskolen. Vi var både drenge og piger sammen, så vidt jeg husker en otte – ni stykker. Undervisningen var meget godt ledet, hvilket jeg især erfarede, da jeg nogle år efter kom i realskolen. Realskolens rektor var krigsassessor L. B. Deichmann, og skolen lå tæt ved kirkepladsen i en gammel énetages bygning. Jeg var meget glad ved at være i skolen, hvori jeg indtrådte i 1862. I 1863 flyttede skolen til Nygade i en i gården nyopført toetagers bygning. Jeg erindrer endnu med taknemmelighed Deichmann og flere af lærerne.

Som elev i skolen var jeg med til at paradere for kong Frederik 7. under et besøg af kongen her i staden. Alle skibstømmerfolkene ved værfterne var også mødt klædt i blå trøjer med guldknapper og sort blank hat og med deres skarøkser ved skuldrene. Skibstømmerfolkene var dengang så godt som alle inderligt dansksindede. Af æresporte var der rejst to. En syd i byen ved vejrmøllen og en ved Nørreport. Inskriptionerne var forfattede af Frederik Fischer. Ved vejrmøllen stod der: »Den drot er stærk, der hersker over alle hjerter«, og ved Nørreport: »Folkets velsignelse dig ledsage.« Kort tid derefter i 1863 kom budskabet om kongens død på Lyksborg slot. Min fader var med til at føre kongens lig om bord i et skib i Flensborg.

Den 6. februar kom de sidste danske tropper gennem byen, og et par dage efter rykkede de tyske tropper ind i byen sydfra. Først kom 2 såkaldt musefældemænd, vistnok spejdere, noget derefter 2 kavalerister med spændte karabiner, og kort efter marcherede tropperne ind. Det var en tung tid, der fulgte for de danske. På én dag havde vi 23 mand i indkvartering. Så kom kampene ved Dybbøl. Vi børn gik ud på marken og lagde os med øret mod jorden, så kunne vi høre lyden af skuddene. I skolen havde vi stillet os op i række den 8. april og havde råbt et nifoldigt hurra for kong Christian 9., da trådte rektor ud på trappen til indgangen og råbte til os, at vi skulle komme ind i skolen. Rektoren og hans familie flyttede så til Fåborg, hvor han fik en anden skole og senere blev redaktør af Fåborg Avis.

Efter at jeg havde gået ledig i en seks ugers tid, kom jeg i borgerskolen, der var den eneste skole i resten af krigstiden. Dybbøls fald og indtagelsen af Als husker jeg tydelig, men underligt nok ikke fredsslutningen i Wien. Fra borgerskolen kom jeg i en skole, der var

oprettet af en løjtnant Nielsen, en tidligere lærer, der havde deltaget i krigen 1864 på dansk side. I denne skole mødtes jeg igen med flere af mine kammerater fra rektorskolen. Skolen holdtes i en bagbygning af min faders ejendom ved Nørreport. Alle vi drenge, er jeg sikker på, befandt os vel her, og vor lærer havde vi jo også godt kendt. Han havde tidligere undervist i realskolen i fædrelandshistorie. Dog glæden var kun af kort varighed. I 1866 blev vor lærer Nielsen udvist, han tog til Fåborg og blev antaget som lærer ved Deichmanns skole.

Imidlertid havde tidligere lærer ved borgerskolen, J. Juhler, oprettet en privatskole i Åbenrå. Eleverne, både drengene og pigerne fik fællesundervisning. Juhler var en ganske udmærket lærer, som i alle fag forstod at vække og vedligeholde sine elevers interesse. Undervisningen førtes naturligvis altid på det danske sprog. Vi lærte jo også det tyske sprog; men to af mine yngre kammerater og jeg fik nogle udmærkede ugentlige undervisningstimer i engelsk af en lærer Møller, der ellers var ansat som lærer ved fattigskolen. Jeg fik til opgave at oversætte en del af Skotlands historie, »Tales of a grandfather«, også en del af Listers Englands historie, og desuden nåede jeg en del af Marryats, »The children of the new forest.« Jeg tror næsten, at jeg var bedre bevandret i det engelske end i det tyske sprog.

Jeg havde nu aldrig, siden jeg kom i skole, opnået mere end to års ophold i nogen skole og var nu kommet hen mod efteråret 1868. Min fader syntes ikke om, at jeg skulle have konfirmationsundervisning hos nogen af de daværende præster. Min faders ældste søster var gift med købmand Chr. A. Barfoed i Bogense, og han bad dem, om jeg måtte komme og blive konfirmeret fra deres hjem. De svarede straks, at de gerne ville have mig over til sig. Jeg havde imidlertid det uheld at skolde min højre fod, så jeg først nåede at komme til Bogense den 6. december. Det var den første gang i mit liv, at jeg kørte med et jernbanetog.

I Røde kro kom jeg til at sidde ved en gammel sømand, som i mange år havde været fraværende fra sit hjem og altid havde sejlet med engelske skibe. Han havde næsten glemt sit danske sprog og blev himmelglad, da jeg gav mig til at tale engelsk med ham, og vi havde en meget fornøjelig rejse sammen ind til Fredericia, hvor han hørte hjemme. Jeg fik en udmærket modtagelse af min onkel og tante, og

næste dag gik jeg så op til præsten for at melde mig. Det var en pastor Lassen. Han havde været præst i Adelby ved Flensborg, men var i 1864 forjaget af tyskerne.

De godt fire måneder, jeg kom til at tilbringe hos mine slægtninge, hører til min lykkeligste barndomstid. Livet i den gamle købmandsgård taltale mig i højeste grad. Onkel og tante var prægtige mennesker, som jeg kom til at se op til og holde af. Jeg kom ikke til at gå i skole i Bogense og havde jo derfor tid nok til min rådighed. Jeg benyttede den til længere fodture i omegnen, og til ledsager havde jeg en hund, som hed Roland. I flere år havde jeg ikke kunnet få lejlighed til at få undervisning i fædrelandshistorie. Nu fik jeg Frederik Barfoeds fortællinger af Danmarks historie, og den var jeg jo meget optaget af. Tiden faldt mig aldrig lang; manglede jeg noget at bestille, behøvede jeg kun at gå ned i butikken, eller også over på kornlofterne og hjælpe karlene med at kaste korn. Den 4. april 1869 konfirmeredes jeg og vendte efter en uges tid tilbage til mit hjem i Åbenrå. Jeg husker, at det var med alt andet end glæde, jeg ved grænsen hørte det tyske sprog og så de tyske embedsmænd og farver. Hjemme fik jeg en kærlig modtagelse særlig af min gode moder. Vi var nu fire børn, en broder og to søstre.

Nu begyndte min læretid som maler hos min fader. Jeg havde meget ønsket at komme til at studere; men det kunne min faders omstændigheder ikke tillade. Det var strenge tider ovenpå den herlige tid i Bogense. Arbejdstiden var lang. Op kl. 5 om morgenen, først fri efter kl. godt 8, og om sommeren så godt som altid om søndagen arbejde til kl. 4 eftermiddag. Vi arbejdede ofte på landet, og det var svært at slæbe de tunge arbejdskurve fyldt med materialer. Hjem kom vi først altid kl. 9, ofte $9\frac{1}{2}$. Alligevel, henved et års tid efter, at jeg var kommet i lære, kunne jeg dog meddele min fader, at jeg var glad ved at have valgt malerfaget. Så kom krigen 1870, og i begyndelsen havde vi danske håbet, at vi gennem Frankrigs sejr over Tyskland skulle opnå at komme tilbage til vort gamle land, ja, der var endog nogen blandt os, der troede så fast derpå, at de syede danske flag for at have dem parat, når »dagen kom«. Desværre blev vi hurtigt klar over, at det i det mindste ikke blev denne gang. Jeg husker tydeligt, at jeg en søndag formiddag kom op ad gaden og fik øje på kong Wilhelms telegram om sejren ved Sedan den 2. september og Napoleons tilfangetagelse.

Malermester Herløv Møller (1855–1938). Fotografi fra de seneste år. (Privateje).

I 1873 havde jeg udlært, og i foråret 1874 var jeg, efter min faders ønske, i Fåborg og aflagde svendeprøve i mit fag. Nu måtte jeg jo tænke over, om jeg skulle stille mig til session hos preusserne. Jeg havde ikke opereret for Danmark, og jeg kunne ikke udvandre. Jeg kunne ikke tænke mig at skulle trække i den prøjsiske soldatertrøje. »Lad mig komme bort fra Tyskland,« sagde jeg til mine forældre, og så rejste jeg til Wien den 28. maj kl. 7^{1/2} i 1874.

Jeg kom til Hamborg kl. 3 eftermiddag, og jeg kunne ikke komme videre før kl. 10 aften. Ankom kl. 6 morgen til Berlin. Jeg havde jo kørt 4. klasse. Jeg måtte vente til kl. 7^{1/2}, før jeg kunne komme videre med toget. Alle disse timer var jeg på banegården. Jeg hadede alt, hvad jeg kaldte preussere, og jeg kunne derfor ikke bekvemme mig til at gå ud og bese staden. Så gik jo turen videre, men nu på 3. klasse videre til Dresden og senere over Bodenbacj til Prag. Fra Prag til Wien, hvortil jeg kom kl. 8^{1/2} aften. Hvilken forandring at komme til en sådan storstad. Den største by, jeg havde været i herhjemme, var Odense. Det lykkedes mig ikke straks at få arbejde. Den berømte danske arkitekt Theofilus Hansen boede dengang i Wien og var efter opførelsen af arsenalet af kejser Franz Josef ophævet i adelsstanden. En meget kendt malermester, Eichmüller var også dansker. Jeg tror nu, at han var død, lige inden jeg kom til Wien; men en i Haderslev født maler ved navn Petersen havde overtaget hans

forretning. Samme udførte under ledelse af Theofilus Hansen Liesinger-Bierhalles lokaler. Det var et udmærket dekorationsarbejde i pompejansk stil.

Jeg søgte at få arbejde hos Petersen, men da lokalet omtrent var færdigt, og Petersen ikke mere havde udsigt til videre arbejde, kunne jeg ikke nå at blive beskæftiget. Efter omtrent en uges forløb opnåede jeg dog at få arbejde hos en jøde ved navn Wechselmann. Det var altsammen kun dekorationsarbejde af lofter og vægge i limfarve. Malingen af vinduer og døre foretoges af såkaldte anstreichemestre. Der var god lejlighed til at lære noget i sit fag. Lønnen var 2 fl. 20 kreuzer om dagen. Arbejdet begyndt kl. 7 om morgenen og varede til kl. 6 eftermiddag. Næsten hver søndag arbejdede jeg fra 7 morgen til 3 eftermiddag, og fik så udbetalt for en hel dag.

Jeg stod tit op om morgenen kl. 5. Kirkerne var åbne til den tid, og så kunne jeg få lejlighed til at få set mange af disses pragtfulde indre. Folk kunne jo komme derind, som de gik og stod. Konerne med deres torvekurve på armen og slagterne med deres truge. Imellem var der jo også herlig musik. Også i omegnen af Wien søgte jeg ud, Schönbrunn, Kahlenberg o. s. v., hvor der var smukke bygninger og herlige udsigtspunkter. En dag fandt jeg også ud til Türken-schanze, hvor i 1683 hovedparten af den tyrkiske lejr og de bedste tropper var samlet. Endnu kunne man tydeligt se sporene af en stærk befæstning, og wienerne, hvor var de dog ikke glade, høflige og elskværdige mennesker. Sad man i en spurvogn, og der kom nogen ind, hilste de med et »Grüss Ihna Gott.« Ja, jeg måtte sande, hvad der stod i Erslevs geografi, som vi brugte i skolen, at wienerne var de elskværdigste af alle tyskere. Der var dog nogle mennesker, som wienerne ikke syntes om, og det var bøhmerne, hvoraf der fandtes mange i Wien, og tit har jeg hørt den udtalelse på folkesproget: »I bi ka Behm, i bin a Wiene.« (Ich bin kein Böhme, ich bin ein Wiener.)

Spørgsmålet, om jeg skulle melde mig til session, eventuelt trække i preussisk soldatertrøje, spøjte stadig i min hjerne, indtil det en dag gik op for mig, at jeg kunne vove et forsøg. Der var jo dog en mulighed for, at jeg kunne slippe for soldatertjenesten. En skønne dag, den 8. september, tog jeg afsked med den glade by og rejste til Dresden. Da jeg kom ud til banegården for at løse billet, viste det sig, at jeg kun kunne få billet til grænsen for mine gylden; resten måtte

jeg betale med preussiske dalere. Det var første gang i mit liv, jeg erfarede, at der kunne være valutaforinkel på pengene. Da jeg rejste, var det min mening, at jeg ville opholde mig en dags tid i Prag for at bese denne by, men da jeg kom dertil, var der stor fest i anledning af kejser Franz Josefs besøg. Både banegården og alle huse var festligt smykkede med blomster og flag, men da jeg kunne regne med, at det ville være vanskeligt at få værelse på noget hotel, drog jeg, efter et kort ophold, videre til Dresden. Her søgte og fandt jeg straks arbejde ved et malerfirma Schaberscheel & Co. Jeg vidste i forvejen, at firmaet gerne beskæftigede danske svende. Firmaet beskæftigede ca. 80 svende, deriblandt flere danske. Blandt dem var også den senere bekendte C. C. Møllmann, der udspurgte mig om forholdene i Wien og kort efter rejste dertil.

I Dresden var der fuldt af arbejde. Der blev bygget vældigt alle vegne. Der blev udført meget godt dekorationsarbejde. Jeg mærkede også, at det havde været mig til nytte, at jeg havde arbejdet i Wien, så jeg nu kunne få lejlighed til at lære noget i mit fag. Lønnen var rigtignok lille, 32 pfennig i timen med 10 timers arbejde og opholdet ikke billigt i forhold dertil. Der måtte passes vældigt på småpengene for at få dem til at slå til.

I Dresden var jeg hyppigt i teatret. Det var en træbygning, hvor der i alle gangene stod brandmænd med hånd på vandslangerne. Det gamle teater var nemlig nedbrændt, og det varede flere år, inden et nyt kunne tages i brug. Ståpladserne i teatret var meget billige, så man kunne nyde glæden ved at høre mange operaer og ved at se udmærkede skuespil. For at forebygge billetsjoveri, kunne enhver kun få to billetter. Og så var der jo den dejlige malerisamling, hvis mest berømte billede, Rafaels Madonna hver gang, jeg var der, tiltrak mig mere og mere. Et par dage var jeg også med en kollega, der havde lært i Åbenrå samtidig med mig, ude i det sachsiske Schweiz, hvis mange naturskønheder gjorde et dybt indtryk på mig.

Med mine forældre og mine venner hjemme førte jeg en livlig brevveksling, og den 16. december modtog jeg et brev fra min moder med indhold 5 dalere og indbydelse til at besøge hjemmet i julen. Den 20. december rejste jeg hjem til Åbenrå, hvor jeg ankom den 21. om aftenen kl. 8. Fra den 21. december 1874 til den 21. august 1875 var jeg hjemme og arbejdede hos min fader. I foråret var jeg mødt på session og var blevet sat et år tilbage.

Den 21. august rejste jeg til København, hvor jeg fik arbejde hos malermester Weber, hos hvem min fader også i sin tid havde arbejdet. Jeg kom til at deltage i dekorationsarbejdet i højesteretssalen i det gamle Christiansborg slot. Her blev næsten alt malerarbejde lavet af svendene efter aftalte akkordpriser, og jeg tjente daglig ved mit arbejde gennemsnitlig 17–18 mark, hvilket jo var en udmærket løn.

Ved sæsonens åbning den 1. september om aftenen, var jeg for første gang i det kongelige teater og så Oehlenschlägers prægtige sørgespil, Hakon Jarl, hvori Wilhelm Wiehe spillede Hakons rolle mesterligt. Jeg kom tidligt i teatret, så jeg havde god tid til at se teatrets kunstneriske udsmykning, som rigtignok er noget af det smukkeste, jeg har set. Jeg tilbragte senere mange nydelsesrige aftener i teatret. Hver søndag besøgte jeg en af de mange kunstsamlinger, som hovedstaden er så rig på. Om aftenen deltog jeg i teknisk skoleundervisning.

Jeg skulle stille til session igen i foråret, men når man opholdt sig i »udlandet«, kunne man på ansøgning få udsættelse et år. Jeg skrev hjem til min fader, om han ikke kunne skaffe mig udsættelsen. En farbror, der boede i Åbenrå, henvendte sig til en ældre major, von Martini, som til den tid altid var formand ved sessionen. Majoren udsurgte min farbror nærmere om mig og svarede så, at det var omstændeligt at skaffe mig udsættelsen, »aber lassen Sie den jungen mann ruhig kommen.« Den 7. marts 1876 rejste jeg så hjem til Åbenrå og hjalp min fader med arbejdet. Jeg mødte så på sessionen, og efter en kort undersøgelse af lægen erklærede majoren mig for »dauernd untauglich.« Det var jo for mig en stor og glædelig overraskelse, og da jeg kom hjem, modtog mine forældre mig med åbne arme og ønskede mig til lykke. Nu skulle jeg også møde til general-sessionen, hvor både de, der var kasseret, og de til tjeneste antagne skulle stille sig. Da lægen havde oplæst det om mig afgivne skøn, sagde generalen. »Na, er ist ja auch etwas schwach gebaut, lassen wir den Kerl laufen.«

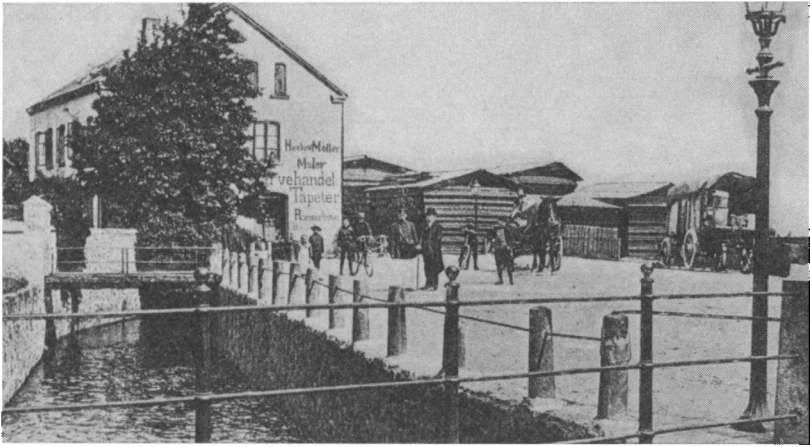
Nu følte jeg mig let og fri; jeg havde jo nu fået frie hænder til at deltage i kampen for vor nationalitet. Jeg blev nu hjemme og deltog i arbejdet indtil den 28. juni 1877 og rejste så til Dresden. Hvilken forskel fra sidst, jeg havde opholdt mig dér i 1874. Det var næsten ikke muligt at opdrive arbejde. Endelig opnåede jeg at få arbejde den 9. juli; men allerede dagen efter måtte jeg gå hjem og lægge mig i

sengen. Lægen havde erklæret, at det var mæslinger. Jeg havde fået mæslinger, og først den 23. juli kunne jeg igen optage arbejdet. Det var dog kun dårligt arbejde, jeg havde opnået, der var ikke noget at lære ved den slags, og lønnen var kun 30 pfennig i timen. »Das ist das Jahr mit den verfluchten zwei Galgenzahlen, 77«, sagde mine tyske kolleger.

En aften i teatret havde jeg truffet to danske fra Odense, den ene var maler og hed Severin Sørensen, den anden var snedker og hed Bonnesen. Sidstnævnte døde desværre et par år senere i Paris. Sørensen blev senere en meget kendt maler i Odense. Vi tre enedes om at tage til München, hvor ingen af os endnu havde været, og lørdag den 29. september drog vi om aftenen kl. 10 afsted. Søndag morgen kom vi til Eger, grænsefæstningen i Bøhmen, hvor vi havde besluttet at blive en dags tid, da vi havde tænkt, at Eger var et smukt lille badested. Men i så henseende blev vi meget skuffede. Byen var smudsig, uregelmæssigt bygget med tildels ubrolagte gader, en griset befolkning, blandt hvilken man ikke så et eneste opvakt ansigt. Ved middagstid rejste vi videre til München. Næste dag gik vi ud at søge arbejde og bolig. Begge dele lykkedes os. Vi kom til at bo i Burgstrasse 6. Da vi havde boet der et par dage, opdagede vi, at Mozart i sin tid havde boet i ejendommen, hvis facade opviste navne på flere af hans bekendte operaer.

Det var ikke godt lærerigt arbejde, jeg fik i München, skønt jeg flere gange skiftede, lykkedes det mig ikke at finde noget bedre. Byen og livet dér syntes jeg godt om. Befolkningen var af andre tyskere angivet at være »jähzornig«, og det kunne man til en vis grad indse ikke var usandt. Måske findes grunden dertil i påvirkningen af det kolossale kvantum øl, der forbruges.

Henrik Ibsen boede dengang i München, og der skulle være en førsteopførelse af »Samfundets støtter« på Residentteatret. Vi ville gerne være med til at se stykket, af penge havde vi netop den dag ingen; men i ejendommen var der et lånekontor, hvis indehaverske altid elskværdigt tilsmilede os, når vi mødtes. Sørensen og jeg gik derind. Jeg havde en livkjole med, og hun spurgte mig, »wie viel wollen Sie haben Herr Møller«, og da jeg svarede 10 mark, svarede hun straks, »dös könne Si gut kriege«. Så gik vi i teatret; det var kun et lille teater, så vidt jeg erindrer med kun 1 etage. Stykket gjorde megen lykke, oversættelsen til tysk var udmærket. Publikum klap-

Malermester Herløv Møllers forretning på Nyvej i Åbenrå. Postkort fra begyndelsen af århundredet. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

pede og blev ved at råbe på Ibsen. Så trådte regissøren frem og takkede på hans vegne. Ibsen var rejst til Wien.

Sørensen og jeg besøgte begge den hildebrandtske malerskole. Undervisningen var efter min mening ganske fortrinlig og særlig praktisk og har senere i hele mit liv været mig til stor nytte. Vi havde talt om at rejse til Schweiz; men en dag fik jeg brev hjemme fra af min fader, at han ikke kunne undvære mig længere. Jeg måtte komme hjem for at hjælpe. Det var vistnok i marts 1878, og jeg ville helst være blevet lidt længere i udlandet.

Herhjemme var der nok at tage vare på for en ung mand i håndværket. Jeg var jo nu nået en alder af 23 år og kunne stemme ved rigsdagsvalget. Jeg indmeldte mig i Frederiksklubben, der var stiftet i 1849 og blev senere valgt til bestyrelsesmedlem af samme. Da Pragfredens § 5 blev ophævet af Preussen og Østrig 1878, syntes jeg, at det på en måde i virkeligheden ikke ramte os så hårdt. De fleste af os havde efter krigen 1870–71 ikke ventet, at Preussen skulle tænke på at udføre den. Hvad det gjaldt om, var vedblivende udholdende at kæmpe for vor danske nationalitet og sprog.

I begyndelsen af firserne overtog jeg min faders forretning. For Skoleforeningen var jeg, indtil for et par år siden, tillidsmand og er

endnu sammen med borgmester Fink revisor af årsregnskabet. I Vælgerforeningen har jeg været mangeårigt medlem af tilsynsrådet.

Da det var blevet danske skuespillere forbudt at optræde i Nord-slesvig, blev følgen, at mange enedes om at få flere danske teaterstykker, særlig de såkaldte vaudeviller bragt til udførelse af dilettanter. Dette lykkedes også, og vore forestillinger fandt altid sted for en fyldt tilskuersplads. Som ugift havde jeg allerede været medspillende, og efter mit ægteskab deltog også min hustru i disse opførelser, som ofte måtte gentages flere gange. Der kom mange landboere, når stykkerne blev opført offentligt. Jeg måtte også ofte tage ud på landet og hjælpe med at iscenesætte teaterstykker. Efterhånden som vi nåede at få opført forsamlingshuse, deltog jeg ofte som oplæser af vor litteratur ved møderne. Herhjemme i Åbenrå havde vi jo også fået vort udmærkede forsamlingshus, Folkehjem, som blev meget benyttet til de mange forskellige slags møder.

I 1893 overtog H. P. Hanssen bladet Hejmdal. Hanssen flyttede så her til Åbenrå og købte en ejendom i Nygade, som i sin tid var bygget af kancelliråd, læge Grauer. Så kom der bevægelse i vor kamp. Ingen havde som han forstået at organisere den. Når vi skulle have valg, mødtes vi i Hanssens bopæl med valglisten, der blev nøje kontrollerede, for at ingen dansk stemme skulle gå tabt. Alle danske navne blev understreget med rødt, så fik hver af os tildelt et vist distrikt i byen, og så begyndte hvervningen af stemmer. Det viste sig også snart, at der ved personlig henvendelse til vælgerne kunne opnås en stigning af de danske stemmer. Der kom mere liv i kampen, og de store årsmøder fik stadig større tilslutning. Det bedste møde var Haderslevmødet kort før krigen, og H. P. Hanssens tale vakte både mod og kampvilje hos alle de tilstedeværende.

Jeg havde nu i tidens løb lært mange af de bedste danske mænd at kende, og lært at sætte pris på at mødes med dem. Til M. Andersen, formand for Sprogforeningen, stod jeg i et mangeårigt venskabeligt forhold. Vi tog hvert år en dags cykletur til Flensborg eller også til Slesvig, og undervejs søgte vi så altid at erfare, hvor langt dansk tunge nåede. I efteråret 1901 var vi en tur i Flensborg og gik så ud på Margrethesminde for at hilse på Gustav Johannsen. Han tog venligt imod os, men så meget træt og lidende ud. I samtalens løb blev han dog stadig livligere og fulgte os til slut ud gennem haven. Ved lågen blev han stående og tilvinkede os med sin kendte

grå hat. Det var sidste gang, vi så ham. En uges tid efter afgik han ved døden den 25. oktober 1901.

I året 1913 fejrede min hustru og jeg vort sølvbryllup. Den ældste søn deltog ikke i festen, han var rejst til Amerika i foråret 1910. Juleaftensdag 1913 om formiddagen trådte han uventet ind i vort hjem til stor glæde for os. Han meldte sig straks efter sin hjemkomst til myndighederne for at aftjene sin værnepligt som mariner. I januar 1914 tiltrådte han sin tjeneste og deltog i hele krigen. I de sidste år var han med en undervandsbåd ved fronten i det irske hav. Hans sidste handling som tysk soldat var at aflevere båden i England. Jeg kan tydeligt erindre, at min fader, som afgik ved døden den 26. februar 1900, engang efter krigen 1870–71 sagde til mig, »nu bliver vi såmænd ikke danske igen før efter en europæisk krig«.

I den første tid af krigen var der herhjemme endnu rigeligt af levnedsmidler; men senere blev de stadig vanskeligere at opdrive, alt blev næsten baseret på tuskhandel. Jeg erindrer, at vi engang i løbet af flere måneder ikke engang kunne opdrive kartofler, men måtte nøjes med de modbydelige runkelroer, som hele huset stank af, når de kogtes. Det var også drøjt at stå vintermorgener og vente uden for døren, til slagterbutikkerne åbnedes, for at få nogle få pund kød. Mod slutningen af krigen led vi faktisk sult. Der var intet at opdrive. Jeg havde for mit vedkommende tabt 23 pund i vægt. Min yngste søn, som stod i lære i en boghandel i Flensborg, fyldte den 24. december 1916 18 år, og i januar 1917 mødte han som soldat for at uddannes som flyver. Han blev imidlertid først sendt til Kiel for at uddannes til marineartillerist, var senere i Neumünster og flere steder, faldt også ned med en flyvemaskine fra 250 meters højde, men slap nogenlunde godt derfra, og var i Tønder, da lufthallen af engelske flyvere fik nogle bomber. Han var mod slutningen af krigen ved den trådløse station i Rødekro og har nu tjent ved den danske marine siden.

Fra selve krigstiden har jeg ikke mange erindringer. Møder kunne jo ikke afholdes, danske sange var forstummede, vi fik ingen lejlighed til at synge dem. Så kom revolutionen. Vi boede lige overfor den under krigen opførte flyverhal. Da jeg en morgen kom ned til indgangsdøren, stod der tvende marineofficerer, som boede i huset. De så meget fortabte ud og pegede over imod flyverhallen, fra hvis tag den røde fane nu vejede. Revolutionen her gik jo meget rolig af, da

*Fra afstemningstiden i Åbenrå. Danske afstemningsplakater på Nørretorv.
(Historiske Samlinger for Sønderjylland).*

arbejder- og soldaterrådet stiftedes, blev en af officererne indvalgt deri.

Nu var tiden inde, som den danske befolkning havde kæmpet for gennem de mange år. Den 16. november samledes bestyrelsen og tilsynsrådet i Vælgerforeningen på Folkehjem for at drøfte dagsordenen af forhandlingerne til det indkaldte møde næste dag. Den 17. november var det store folkemøde på Folkehjem. Vi havde regnet

med, at 5–600 tilhørere kunne få plads i den store sal, men hele haven, ja helt ud på chausseen stod der fuldt af folk, sikkert flere tusinde.

Anden juledag rejste jeg til Danmark for at besøge min slægt og venner. Først til Bogense og senere til København. Jeg fik begge steder en hjertelig modtagelse, og samtalestof var der absolut ingen mangel på. Da jeg havde fået pas og tysk tilladelse til at rejse af arbejder- og soldaterrådet, og jeg gik om til H. P. Hanssen for at meddele ham min bortrejse, sagde han til mig »De kan ikke komme over grænsen, men jeg kan give Dem et pas«. Det fik jeg så. Da jeg kom tilbage fra min rejse, fik jeg meddelelse om, at jeg sammen med kaptajn Fischer og senere amtmand Thomsen var valgt til at udstede pas. Disse var der god afsætning på. Folk herfra rejste i massevis til Danmark dels for at låne kroner, dels for at købe levnedsmidler.

Så kom dagen den 10. februar 1920, hvor vi stemte os hjem til vort gamle moderland, en dag vi aldrig glemmer, og hvor vi igen samledes med slægt og venner, gamle skolekammerater, der var kommet hertil for at afgive deres stemmer. Resultatet af afstemningen viste danskerne store overvægt. Den 15. juni 1920 overdroges suveræniteten over Nordslesvig til Danmark. Den 10. juli 1920 var vor konge redet over grænsen, og samme dag ankom Hans Majestæt her til byen, hvor amtmanden bød velkommen.

Jeg nød den ære at være med til at modtage Hans Majestæt ved ankomsten til Åbenrå samme dag. Ved landsstigningen bød amtmand Kr. Refslund Thomsen kongen velkommen på Åbenrå amts vegne. Kongen takkede for velkomsten og for trofastheden over for det gamle fædreland og tilføjede: »Jeg takker Dem, fordi De mindes min bedstefader, og beder Dem lade noget af den kærlighed, som De viste ham, komme over på mig, og jeg beder Dem: kom trygt til mig med alt, hvad De har på hjertet.« Fra havnen måtte en del af os skynde sig for at komme ud til Folkehjem for der at modtage kongefamilien. Sprogforeningens formand, kaptajn C. C. Fischer bød kongen velkommen i stærkt bevægede ord, som kongen takkede for med tilsagnet om at tage alle opgaver op i fællesskab i fremtiden. Om aftenen var byen strålende illumineret, og store folkemasser bølgede gennem gaderne.

Dagen efter var en del af os inviteret til at sejle med damperen Lossen til Sønderborg. Vi drog afsted kl. 6 om morgenen. Jeg havde

fået kort med indbydelse til at møde på festpladsen, så jeg kunne tage rigtig del i festen. Ja, det var i sandhed en genforeningsfest for de tusinder, som mødtes her. For mig var det den lykkeligste dag, jeg havde oplevet i mit liv uden for hjemmet, og hvor var jeg glad og taknemlig for, at jeg havde fået lov til at opleve at komme hjem til vort elskede gamle fædreland. Under festen kunne jeg ikke undlade at tænke på, at her på den plet, hvor vi i dag stod, havde danske soldater i 1864 kæmpet og blødt for Danmark, og hvis vi ville hædre deres minde, måtte vi aldrig betragte genforeningen som en slumrepude, men så længe vi ånder altid være på vor post, hvor det gælder om at værne vor danskhed.